

Dolor de substitució lingüística¹

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XXXI/2

Enric Larreula Vidal²
Rubí

El primer contacte que vaig tenir amb el doctor Folch va ser en una conferència que ell i un altre company i col·lega seu van fer a la Universitat de Barcelona als assistents del Grup de Sociolingüística Catalana. Em va fascinar el seu discurs, tant va ser així que posteriorment el vaig visitar a casa seva diverses vegades, potser quatre o cinc. En algun cas hi havia també el seu company, citat anteriorment. En totes les visites que vaig fer a casa del doctor Folch em va acompanyar Quim Gibert, amic meu, mestre, psicòleg i, també com tots nosaltres, profundament preocupat per la situació de substitució de la llengua catalana. Tot i que parlàvem de moltes coses, tal com és de suposar el tema principal de la conversa era el dels complexos i, naturalment, de l'acomplexa-ment lingüístic dels catalans davant de les persones que se'ls adrecen en castellà, els motius i les conseqüències. Jo recollia material per a un estudi sobre el dolor de llengua que feia un grapat d'anys que elaborava, i que vaig acabar publicant l'any 2002. Han passat molts anys, però mantinc la consciència que vaig tenir la sort de conèixer un home bo i savi.

Els envio un article basat en el meu llibre "Dolor de llengua", que havia comentat àmpliament amb el Doctor Pere Folch mentre el redactava, i puc donar fe que a ell aquest tema el preocupava especialment.

1. Basat en el llibre *Dolor de llengua*, de 406 pàgines, publicat per Edicions 3 i 4, València, 2002.

2. Exprofessor de Didàctica de la Llengua a la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona, i escriptor. E-mail: enriclarreula@yahoo.com

Dolor de substitució lingüística és una aproximació a la situació que afecta la llengua catalana a través de les respostes emocionals de moltes persones preocupades per aquest fet. Es tracta, doncs, de l'observació d'un fenomen que, tot i ser molt comú a la nostra societat, encara és poc estudiat: com es pateix per una llengua que reula i per què es pateix. I quines són les conseqüències que aquest suposat dolor de llengua, tant des del punt de vista emocional, somàtic o social, pot produir a les persones més afectades.

Paraules clau: darrers parlants, dolor de llengua, llengua catalana, llengua i identitat, ús de la llengua, substitució lingüística

No pretenc en aquest estudi ni comentar, ni fer cap consideració a l'entorn de les dificultats amb què els parlants de llengua catalana han hagut de viure, lingüísticament parlant, d'ençà que van entrar en contacte amb la casa reial dels Borbó; primer, una part del territori amb els Borbons francesos, després, l'altra part del territori amb els Borbó, ja esdevinguts espanyols. Tampoc no vull anar enumerant les lleis i els decrets de prohibicions promulgats per part d'aquestes corones o per part de les administracions estatals de torn que les han succeïdes, perquè afortunadament una gran part d'aquesta documentació ha estat recollida i editada. Tampoc no és el tema d'aquest estudi especular si la llengua catalana esdevindrà en un hipotètic futur llengua de comunicació normal entre la majoria dels habitants d'aquestes terres o si, contràriament, el procés de substitució acabarà acomplint-se en tot el territori, en només unes parts, i en quant de temps es pot produir aquesta absorció.

Al capdavant, aquesta és la veritable qüestió que tenim plantejada. I aquesta situació d'incertesa i temença pot crear un gran desconcert i una frustració notable - o si es vol dir en termes psicoanalítics, una ansietat persecutòria - a moltes de les persones més sensibles i més identificades amb la llengua catalana i que, potser a causa d'això, han patit més al llarg dels anys, contra tants i tants obstacles combinats, per mantenir-la socialment útil en el seu territori originari.

Per redactar aquest estudi, he escoltat durant molts anys moltes opinions de persones de tota l'àrea lingüística preocupades per la situació de minorització de la llengua catalana, però, sobretot, per la previsible evolució d'aquesta situació, i he pogut comprovar que, malgrat la dissimulació amb què s'acostuma a viure aquesta qüestió, hi ha persones que hi pateixen molt. Algunes hi pateixen ben conscientment, i d'altres, sense adonar-se'n, però, d'una manera o altra, també viuen la situació amb incomoditat.

Dolor de llengua. Dolor d'identitat

No crec que sigui fàcil parlar d'aquesta qüestió tan personal i subjectiva, ja que aquest tipus de dolor basat en un concepte tan abstracte com l'adhesió a una llengua que ja no és imprescindible per comunicar-se, entra de ple en el camp de les emocions humanes i depèn, per tant, de la combinació de multitud de factors referencials historicomemorístics selectius, socials i individuals de cadascú. Per això podem trobar persones aparentment semblants quant a vicissituds viscudes, que, en canvi, davant del fenomen de substitució social de la pròpia llengua reaccionin de maneres diferents: (1) les que davant el procés es desesperen; (2) les que com a actitud defensiva neguen el fenomen per evident que sigui; (3) i les que hi mostren una total indiferència, o fins i tot hi presenten una conscient i militant participació activa... Sembla evident, però, que tota aquesta casuística, que es pot presentar amb tota mena de matisos i justificacions personals, es relaciona amb la percepció que cadascú de nosaltres té del concepte d'identitat, tant individual com de grup. Potser és per això que en les resolucions del Segon Congrés de Cultura Catalana, que es va dur a terme durant l'any 1976 de cap a cap dels territoris històrics on es parla català, hi figurava una resolució com aquesta:

Les llengües són signes d'identitat dels pobles, i en els nostres Països, encara més, perquè la llengua és el vincle de cohesió més clar i el factor de persistència més diàfan de la nostra comunitat històrica.

Precisament, aquest altíssim grau d'identificació dels catalanoparlants, en general, amb la seva llengua, ha estat una de les causes principals de l'alentiment del procés natural de substitució lingüística que s'ha donat, i que teòricament s'hauria ja hagut d'acomplir del tot si tenim en compte les circumstàncies que històricament han pressionat perquè la llengua catalana fos abandonada per la població nadiua. Però justament han estat aquestes pressions i repressions seculars dels Estats en contra de la llengua catalana, una de les causes que ha enfortit en el sentiment de moltes persones catalanoparlants, de naixement o d'adscripció, la consciència lingüística i la identificació amb la llengua com una de les essències més genuïnes de la col·lectivitat que calia preservar.

Així, doncs, podem assegurar que la persistència fins al moment actual de la llengua catalana com a símbol principal d'identitat dels catalans, si més no de les persones d'una certa edat, és deguda, sobretot, a la voluntat conscient d'àmplies capes de la població de resistir l'acció uniformista dels Estats, i el resultat més o menys reeixit de les estratègies de creativitat i de competició lingüísticosocials que aquestes capes més conscients han estat capaces d'articular al llarg dels segles. És a dir, la supervivència fins al moment actual de la llengua catalana, amb la força social que, malgrat tot, encara presenta, és el resultat d'una voluntat persistent i d'una lluita llarga, difícil i sovint dolorosa, de moltes persones que al llarg dels anys han intentat preservar-la.

Per tant, una de les idees bàsiques que vull destacar en tot aquest estudi seria el següent: avui en dia en el nostre món europeu, una de les principals diferències entre els parlants d'una llengua d'Estat - amb totes les infraestructures de potenciació lingüística de què per regla general els Estats disposen - i els parlants d'una llengua minoritzada o de nació sense Estat - amb totes les dificultats, legals incloses, que aquestes situacions acostumen a comportar - és que els segons, per poder sobreviure lingüísticament diferenciats i resistir la competitivitat de les llengües d'Estat, sovint han de suportar una tensió lingüística permanent i han de fer uns esforços continuats per mantenir i potenciar l'ús de la seva llengua, que els primers no han de fer; però és que, a més a més, per regla general, ni tan sols poden comprendre, i ben sovint ni tan sols poden sospitar. Justament aquesta incomprensió a què m'acabo de referir pot ser alhora font de nous problemes i noves tensions, tant entre els parlants de cadascuna de les dues llengües que entren en competència, com entre els parlants de la mateixa llengua minoritzada, però de sensibilitats diverses, a causa, sovint, dels diferents graus d'identificació amb la llengua - o llengües - que estableixen.

És a dir, als problemes que les persones més identificades amb la llengua minoritzada pateixen - derivats de les dificultats de fer la seva llengua socialment viable en unes circumstàncies polítiques i legals no favorables -, s'hi ha d'afegir els problemes derivats de la incomprensió, o fins i tot de l'oposició, que la seva actitud pot despertar entre bona part de la població, tant de la llengua de l'Estat com, paradoxalment, de la mateixa llengua minoritzada, la qual població pot veure en les reivindicacions per fer útil la llengua minoritzada un perill de trencament de l'equilibri i l'harmonia lingüísticosocial establerta i acceptada per la majoria de la població. Tot aquest entramat de problemes i tensions socials que la lleialtat lingüística a una llengua minoritzada pot comportar, interactuen els uns amb els altres en una gamma infinita de situacions lingüísticosocials conflictives, no sempre de fàcil solució.

Així mateix, l'esforç persistent per protegir la pròpia llengua de la desaparició pot arribar a ser esgotador i insostenible quan totes les circumstàncies hi són adverses. Així, per exemple, voler utilitzar la llengua catalana a Perpinyà o Alacant, fora dels cercles o més marginats o lingüísticament més militants, o fins i tot pretendre utilitzar-la còmodament a moltes de les ciutats del Principat, com l'Hospitalet de Llobregat, pot ser motiu de tensió dolorosa o de frustració permanent. Mentre que centenars de milers de ciutadans de llengua castellana o no, poden viure la castellanització d'Hospitalet de Llobregat, o de tot el país, si cal, sense ni adonar-se'n, o com la cosa més natural del món, i ni tan sols comprendre que hi hagi persones a les quals aquesta situació els pugui crear incomoditat i angoixa. O fins i tot molestar-se perquè aquest fet pugui crear en algú incomoditat i angoixa.

Per altra banda, aquesta mateixa lluita que les capes socials lingüísticament més conscients han hagut de portar a terme per salvar la

llengua i mantenir-ne l'ús, no ha fet sinó créixer encara més el seu sentiment d'identificació i pertinença lingüística diferenciada, en una mena de retroalimentació inseparable. Certament, no hi ha resistència a l'aculturació i a l'assimilació lingüística proposada pels Estats, si no hi ha una notable consciència lingüística i un sentiment profund d'identificació amb la llengua pròpia. I alhora, aquesta resistència obligada, ben sovint tensa, frustrant i dolorosa, justament per aquestes mateixes característiques, tendeix a accentuar i intensificar més encara la sensació d'identificació amb la llengua, fins a fer-la aparèixer a ulls de moltes d'aquestes persones resistents com un tot indestruïble que cal preservar de totes passades.

Potser aquesta circumstància ajudaria a explicar per què en els territoris culturalment catalans on no existeix en el subconscient col·lectiu la memòria històrica de prohibició, persecució i marginació lingüística, la quantitat de persones que pateixen davant la indiscutible substitució lingüística que també s'hi dona, és molt menor. Com a exemple d'aquest punt reproduïxo un fragment de l'entrevista que el dia 15/11/96 vaig tenir amb una de les persones responsables del Departament de Normalització Lingüística del Principat d'Andorra. Davant la meua pregunta sobre com patien els andorrans la substitució lingüística de la llengua catalana, em va dir:

"A Andorra de neguit i de dolor d'aquest que dieu, podem dir que ja fa temps que treballem perquè n'hi hagi una mica, perquè en general tothom estem molt tranquils..."

Geografia del dolor de llengua

A causa de l'alt grau d'identificació que les persones del grup més sensible i "patidor" que estudiem han establert amb la llengua catalana, podem suposar que tenen una visió lingüísticoterritorial coincident. Cal preveure, doncs, que tal com diu Pessoa pel que fa a la llengua portuguesa, també aquestes persones identifiquen la seva pàtria amb la seva llengua. És a dir, els límits de la seva nació són marcats pel que podríem considerar els límits històrics territorials de la llengua catalana, o sigui: allà on la llengua catalana és, o fins no fa gaire era, parlada.

Sobre aquest punt, Joan Francesc Mira diu el següent:

"Quan la llengua és vista com a àmbit, territori o espai; quan els límits de la llengua són percebuts com a límits de país, com a frontera entre un interior i un exterior; la funció identificadora i contrastiva de l'idioma passa a ser una funció preeminent..."

I encara Josep Guifreu, en un escrit titulat "La nova frontera, la llengua", diu el següent:

"/.../ Necessitem una frontera més que mai, i la tenim fa segles inventada. Però no la tenim a disposició. No ens l'han deixada

cartografiar, i no la sabem reconèixer. La nostra frontera és la llengua, i aquesta és la nova frontera - i encara la primera - que hem de reconstruir. Ho fan tots els pobles d'Europa /.../”

Per tot això és fàcil comprendre que les persones més identificades amb la llengua catalana puguin seguir amb un gran interès i preocupació tot allò que fa referència al seu progrés o la seva reculada en qualsevol indret del seu territori històric. No cal dir que aquesta visió global de la llengua, que presenta graus tan diferents de vitalitat segons els indrets, i polítiques de recuperació tan distintes segons les societats, les neguiteja profundament. I fa que, al capdavant, mai no puguin estar plenament satisfetes, perquè si bé en algunes zones de l'àrea lingüística es treballa relativament per la recuperació, amb alguns avenços parcials notables, en altres punts de la perifèria, la substitució o ja es pot donar pràcticament per acabada o encara s'està produint amb força i sense aturador.

Dolor de llengua. Un altre peatge

Abans de començar aquest assaig moltes vegades m'havia fet la següent pregunta: en les declaracions anuals de renda a l'Estat espanyol, a més a més dels impostos de tipus econòmic que les persones de llengua catalana han de pagar, quants impostos han d'abonar en concepte de dolor de llengua que, naturalment, els ciutadans dels territoris històrics de llengua castellana no li han de pagar? Dit d'una altra manera: quina quota en esforç, estrès, i, al capdavant, dolor, han de pagar a les arques dels Estats els catalanoparlants que volen viure en llengua catalana en els seus territoris naturals?

Fet i fet, aquesta pregunta que pot semblar sorprenent va ser el desencadenant de tot el meu procés d'investigació. Sigui com sigui, estic intentant demostrar que el peatge que els catalans conscients han de pagar pel fet de voler mantenir viva la llengua no sols es refereix a la qüestió econòmica, sinó també, i potser sobretot, a la qüestió emocional, sentimental i moral. Amb el que això pot tenir de repercussions i alteracions en el camp del comportament social i en la convivència. I amb el rerefons d'incomoditat, tensió, dolor i consegüents somatitzacions, que això pot comportar en cada cas concret. És a dir, ampliant la frase de Joan Triadú, podríem afirmar que “La cultura catalana és una cultura de peatge... (fins i tot en qüestions de salut)”.

Qui pateix de llengua?

És evident que una societat tan diversa i complexa com la que actualment habita en aquestes terres, davant la gradual pèrdua de valor simbòlic i sociofuncional que la llengua catalana hi ha experimentat els darrers anys, no manifesta el mateix tipus de resposta, ni d'inquietuds doloroses, ja que ni tothom que la té com a primera i pròpia s'hi identifica amb la mateixa intensitat, ni la substitució d'aquesta llengua perjudica tothom de la mateixa manera. La qual cosa no vol

dir, però, que la inèrcia social que porta a la substitució, i, com a contrapartida, la resposta individual o institucional que pretén una certa normalització, no acabi afectant, d'una manera o altra, moltes més persones que les que una primera observació superficial podria fer suposar.

Fins i tot, determinades persones que no demostrin cap tipus de preocupació per la situació actual o previsiblement futura de la llengua catalana, que els pot semblar que ja està totalment normalitzada i que no considerin que l'amenaci cap tipus de perill, difícilment poden sostreure's a alguna de les onades expansives del conflicte lingüístic que s'hi dona. Tanmateix passa que la mateixa inconsciència amb què es viu el conflicte lingüístic es trasllada al propi conflicte lingüístic, però el conflicte hi és, viu o latent, conscientment o inconscientment viscut. En alguns indrets del territori pot agafar una sorprenent virulència, en altres la voluntat majoritària de convivència social és, afortunadament, tan forta que totes dues llengües trampegen en una voluntariosa i aparentment duradora harmonia. Però el conflicte persisteix. I si bé hi ha persones que no se'n senten, o no se'n volen sentir, afectades, poden viure amb incomoditat la manera com aquest conflicte afecta d'altres persones, potser més sensibles en aquesta qüestió.

També voldria relatar que alguns dels meus informants, els quals el dia que els havia fet la primera entrevista m'havien dit que no creien patir-hi gaire, en posteriors ocasions en què vaig trobar-los em van confessar que a partir del dia que havien parlat amb mi d'aquest tema s'havien anat adonant que hi patien més del que aleshores m'havien sabut explicar, perquè havien pres més consciència de la situació.

És evident, doncs, que un bon nombre de ciutadans de la població catalanoparlant pateix amb una certa intensitat i consciència tensions derivades de la sensació de desaparició com a grup lingüístic, amb els resultats negatius per a ells que se'n deriven. També he de dir que aquest grup de persones no forma un bloc monolític, ni pel que fa a la llengua coincideix en tots els seus plantejaments. Contràriament, alguns dels seus representants poden estar, de vegades, absolutament enfrontats per qüestions aparents de detall. En tot cas, una dada que cal destacar és que entre les persones considerades "patidores obsessives" en trobaríem de gairebé totes les ideologies polítiques i filosòfiques, de gairebé totes les professions, i també de gairebé totes les situacions culturals i econòmiques.

Però, en definitiva, d'aquest grup de persones més obsessionades, angoixades, preocupades i, al capdavant, més patidores, n'ha sortit bona part de la - diguem-ne - "militància lingüística del país". Militància d'homes i dones que ha fornit en bona mesura el grup dels ensenyants de llengua catalana, dels escriptors, de segons quins polítics, i d'aquells ciutadans que treballen més per la normalització lingüística en tots els seus fronts. Elles i ells sabran - o, naturalment, potser no - el preu en salut que n'han pagat, o n'hauran de pagar.

Com es pateix

No vull referir-me al possible dolor físic causat per una agressió directa pel fet de parlar català - tot i que, tal com he pogut documentar, se'n continuen donant escadusserament en algunes zones del territori -, sinó a un altre tipus de dolor psíquic i físic, molt més abundant, però que alhora és més subtil i difícil d'avaluar, i que mai no és tingut en compte en cap estadística ni en cap estudi sociolingüístic del país. Sovint he pensat quants maldecaps i mals de cap, quants mals d'estómac, quantes enrabiades, quantes hores d'insomni i quantes manifestacions depressives acumulades per persones altament sensibles a la situació social del català, no deuen tenir, d'una manera o altra, un origen basat en el seu dolor de llengua.

Crec que no seria difícil convenir que de vegades el sol fet de parlar pot constituir per si sol un motiu de tensió i d'angoixa. Tothom sap, per exemple, les enormes dificultats que tenen algunes persones per parlar en públic, o per parlar en actes d'una certa solemnitat, siguin mitjans de comunicació, entrevistes, etc. Per aquesta mateixa causa trobaríem persones que prefereixen els exàmens escrits als exàmens orals. També, en el mateix ordre de coses, a tall d'exemple, pot resultar angoixant haver de presentar una ponència en anglès o en una altra llengua que no sigui la pròpia i que no controlem amb la mateixa seguretat, potser perquè allò que diem i com ho diem adquireix en aquets casos una magnitud inusual que, en segons quines ocasions, pot posar en risc la nostra estabilitat i ens pot confrontar amb l'èxit o el fracàs. Naturalment, aquestes situacions lingüístiques estressants es donen per regla general en ocasions excepcionals, ja que, deixant de banda casos extrems de persones que puguin tenir especials problemes d'expressió oral, l'ús quotidià del llenguatge i el fet de parlar forma part de la nostra pròpia naturalesa d'ésser social compartida amb els nostres interlocutors.

Ara bé, què pot passar si la situació angoixant a la qual m'he referit com a ocasional es converteix en quotidiana, i el sol fet de parlar exigeix de l'individu una confrontació permanent? Doncs bé, en amplíssimes zones dels nostres territoris lingüístics històrics, sobretot en aquelles zones on el procés de substitució lingüística és més avançat, per a moltes persones de llengua primera catalana amb consciència de ser-ho i voluntat de mantenir-s'hi, el sol fet de sortir al carrer i haver de parlar, d'anar a la feina i haver de parlar, de vegades en família mateix i haver de parlar, ja pot ser motiu de tensió permanent, de confrontació social estressant, o de negociació incòmoda i continuada entre les voluntats d'usar la pròpia llengua i les possibilitats de fer-ho, les estratègies de fidelitat i les estratègies de renúncia, o d'evitació del problema.

Al capdavant, entre el dolor d'aguantar o el dolor de cedir. I la percepció de la presència de l'altra llengua, la dominant, sigui el francès o l'espanyol, però també l'italià, que per a altres persones no tan preocupades per aquest tema no tindria cap importància, per a elles pot representar un permanent

motiu d'amenaça, concretat en l'amenaça de substitució de la llengua pròpia. Alhora, la comprovació, o interpretació, que, tot i els esforços personals o col·lectius esmerçats a contrarestar el procés de substitució, aquest procés de substitució es continua donant, pot abocar aquestes persones més sensibles a una sensació de desesperança que acabi alterant el seu equilibri emocional i social.

Només a través de l'experiència prèvia personal o transferida per la tradició del grup, tant si aquesta experiència és transmesa de forma oral com de forma escrita, es pot reconèixer el factor d'amenaça i, per tant, preveure la capacitat que té la pròpia persona afectada per enfrontar-s'hi i, en aquest cas, fer-ne una avaluació del possible èxit o fracàs.

Ara bé, si per regla general un major desconeixement del problema per part de l'individu que el pateix fa que la sensació d'amenaça pugui ser més intensa pel que pot tenir d'imprevisible i poc avaluable, en el cas de la llengua catalana succeeix el contrari, ja que, justament, una major informació de la situació de substitució generacional que afecta la llengua i alhora un major coneixement sobre quins són els mecanismes i els processos de substitució que afecten les llengües minoritzades, pot augmentar la consciència d'amenaça i, per tant, augmentar-ne les conseqüències estressants.

També és prou conegut que una situació prolongada d'estrès pot acabar produint, en la persona que el pateix, una resposta patològica més o menys aguda sobre els sistemes immunitari, cardiovascular i gastrointestinal. Per tant, cal suposar que la persistent sensació d'amenaça que viuen moltes de les persones més preocupades per l'esdevenidor de la llengua, pugui generar també en elles la seva particular resposta neurovegetativa i psicopatològica.

Òbviament, les tensions, situacions i sensacions d'amenaça que rebem al llarg del dia i al llarg de la nostra vida, obeeixen a factors múltiples, diversos i variats, i això fa molt difícil avaluar en quina proporció les nostres respostes psicossomàtiques es deuen a problemes derivats de les tensions lingüístiques viscudes. Tot i amb això, intueixo que a moltes persones aquestes tensions lingüístiques les poden perjudicar en gran mesura. Durant el meu llarg treball d'entrevistes i recollida d'informació sobre aquest tema he pogut escoltar molts informants que a la meua pregunta: "Tu com hi pateixes, en això de la llengua? Explica'm les teves sensacions", m'han arribat a manifestar sensacions de dolor físic o psicològic com ara aquestes:

"Jo, és que m'ho passo molt malament, molt. Darrerament ja no vull anar enlloc per no haver-me de discutir..."

"A mi em posa molt trista, perquè veig que no hi ha res a fer..."

"Amb això de la llengua m'han fotut ben bé la vida enlaire."

"És molt fort el que està passant, molt... Em posa malalta..."

"A mi la situació del català em deprimeix molt..."

Potser de tots els territoris històrics de llengua catalana és en algunes zones del País Valencià on he recollit les manifestacions de dolor de llengua més punyents, a causa de la complexíssima i malaltissa situació lingüísticossocial que s'hi dona i que comporta un enfrontament social duríssim, no sempre prou conegut per la resta de persones de l'àrea catalanoparlant. Aquests són alguns dels molts exemples verbalitzats de dolor de llengua que hi he recollit:

“N'estic farta, no puc eixir de casa, sempre he d'acabar discutint pel mateix.”

“Em pose malalt, però malalt de debò.”

“La Paqui hi pateix moltíssim, pobra, cada volta que ha d'anar a una reunió de l'APA s'ha de prendre un vàlium.”

“El Zaplana eixe, amb la seua política lingüística em fa viure amargat...”

“Me lleva la son...”

“Jo és que em pose malalt. M'agarra com una bola a la boca de l'estómac... A més, com que saben que jo sóc dels durs i que mire de defensar-los, tothom ve a contar-me a mi la seua història, que si els ha passat açò, que si els han dit allò. A mi tot açò em queda dintre i després no dorme pegant-li voltes i més voltes durant tota la nit. Aquí és una lluita contínua, què et penses! Mira què et dic i després tu ho contes si vols en el teu llibre, però jo visc totalment amargat per açò del català... I saps què és el més fotut de tot? Doncs que no li veus eixida; al contrari, cada dia estem pitjor.”

O aquest exemple que vaig recollir a l'Alguer el dia 9/8/00, d'una informant que estava en procés de recuperar la llengua i que em va parlar del dolor de la seva mare quan va ser coaccionada per la institució escolar a no transmetre la llengua als fills:

“La meua mare... diu sempre quan nosatros sem anat a l'escola... Quan la primera germana ha començat a anar a escola i un dia, parlant amb la mestra, la mestra li havia dit que no teniva de parlar alguerès en casa per cosa la minyona teniva problemes amb l'escriure, i ella se sentia ofesa d'això, per cosa ella la mesura com una vergonya que ella estava parlant una llengua que no anava bé, que no era una llengua de cultura... Per ella ha estat un trauma, per cosa fins que no teniva fills que anaven a escola parlava en alguerès...”

El cas dels darrers parlants

Durant la realització d'aquest treball he constatat el dolor amarg d'algunes persones de llengua primera catalana, sensibles a la seva llengua, que ja no poden utilitzar-la amb ningú del seu entorn, perquè, senzillament, no troben amb qui poder parlar-la, ja que a la zona on viuen el procés de substitució lingüística podem dir que ha tocat fons.

Hem de tenir en compte que, almenys teòricament, una llengua no desapareix quan mor l'últim dels seus parlants, sinó quan mor el seu penúltim

parlant. En tot cas, tampoc no cal que els parlants de la llengua minoritzada, i a més a més en aquests casos ja clarament minoritària, es morin en el sentit estricte de la paraula, sinó només que sota la pressió de l'altra llengua dominant quedin diluïts, no es trobin entre ells, o que encara que es trobin no es reconeguin com a tals parlants. O millor dit, com a tals parlants potencials, ja que per regla general les llengües residuals mai no són utilitzades per adreçar-se a desconeguts. I encara podem afegir que, perquè dues persones de llengua residual, fins i tot amb voluntat d'usar-la, la utilitzin entre elles, s'han de donar unes circumstàncies de confiança personal, d'aïllament social, de complicitats generacionals i de tota mena, d'una complexitat proporcional a la gravetat de la situació lingüística del territori en qüestió.

En primer lloc tenim que, llevat dels casos més extrems de militància lingüística, per regla general els darrers parlants d'una llengua acostumen a viure amb un cert complex d'inferioritat la seva situació, i acostumen a presumir poc de la seva llengua primera per les connotacions de desprestigi social que aquesta llengua acostuma a tenir enmig de la societat de llengua dominant. Això fa que, fins i tot en els pocs casos o situacions on potencialment podrien utilitzar-la, acostumin a utilitzar-la poc o gens, és a dir, no es donin a conèixer com a parlants potencials de la llengua minoritzada.

Però en el cas de les persones que voldrien mantenir-la i s'esforcen per fer-ho sempre que els és possible, no sempre viuen agrupades ni formen part del mateix cos social on els intercanvis orals siguin fàcils. He conegut persones que actualment han de fer molts quilòmetres, i anar expressament a freqüentar ambients concrets, reduïts i lingüísticament militants, per trobar interlocutors amb els quals poder parlar la llengua que fa només uns vint anys encara podien parlar en família, a la mateixa població o barri on viuen, o fins i tot en el seu mateix ambient de treball o d'esbarjo. El dia 12/2/98, un informant de Sant Genís de Fontanes, al Vallespir, em va comentar que ell només pot utilitzar el català en les reunions que té amb els altres components de l'Associació La Bressola, perquè al seu poble, i pels pobles del voltant, ja no queda ningú més que parli català.

Aquesta sensació de formar part dels darrers parlants d'una llengua, interpretada com a preludi d'extinció com a grup i com a nació si es vol, pot ser viscuda per algunes d'aquestes persones més sensibles a aquesta qüestió amb una tristesa i frustració molt difícils d'explicar, però, sobretot, molt difícils de comprendre per a d'altres persones de sensibilitat distinta, parlin o no la mateixa llengua.

Un cop dit això, hi he d'afegir també que no tots els darrers parlants viuen amb la mateixa angoixa la seva situació. N'hi ha molts que no semblen manifestar cap tipus de dolor per la seva situació lingüística, sinó que fins i tot viuen l'experiència com si es tractés d'un mèrit. En *El petit llibre de Catalunya Nord* (1974), Llorenç Planes explica magistralment aquesta sensació de plaer morbós que experimenten molts dels catalanoparlants que ja

no han transmès la llengua als fills. De l'apartat "Les generacions i la llengua", pp. 131-132, n'extrec aquest punt pel que té de clar i contundent:

"A més, cal afegir que la gent d'aquesta generació, que ha parlat francès als fills, sembla tenir un cert plaer a fer notar que després d'ells, el català no es parlarà més. "Nosaltres sem els darrers que hem parlat català de petits!", quantes vegades hem sentit això! O bé, "els joves, el dia d'avui, saben pas dir un mot de català. Quan nosaltres serem morts, pobre català!". Dit per algú que ha contribuït a la destrucció de la llengua, cal tenir cara!"

Ve a ser com voler marcar una distància entre les dues generacions: D'una banda ells, els vells que posseeixen els secrets i la clau de la saviesa popular, i de l'altra, els altres, els joves que, capverds com són, ja mai més no hi tindran accés. A mi mateix, preguntant per aquells territoris a algunes persones d'edat sobre aquestes qüestions, m'han respost, amb un cert to de patètica complaença, expressions com aquesta, recollida a Rià l'estiu de 1993 d'una dona d'uns setanta anys: *"En saben pas aqueixos joves de parlar en català. Nosaltres sí que en sabem, mes ellos vos comprenen pas"*.

Justament el dia 22/12/00 el diari *Avui* publicava en la seva pàgina 20 un article d'Eugeni Casanova, titulat: "Els darrers catalans", en el qual cita les paraules següents, pronunciades amb nostàlgia i naturalitat per Jaume Saubielle, veí de Real, de 93 anys: *"Quan jo era jove, ací ningú coneixia el francès, i ara sóc el darrer que parli català"*.

En un altre punt l'article diu: *"Quan el rei de França va prendre possessió dels Comtats per obra i gràcia del seu col·lega el rei de Castella, un general li va remetre una carta explicant que seria impossible imposar-hi el francès "perquè la llengua catalana és la terra mateixa, com les muntanyes, els rius i les pastures"*.

Curiosament, l'estiu de 1975, en una de les jornades de la Universitat Catalana d'Estiu de Prada de Conflent, el senyor Gerard Vassalls, científic i sociolingüista nord-català, tot comentant la vitalitat que hi tenia la llengua catalana quan ell era jove, va dir exactament aquestes paraules: *"En aquella època me podia imaginar pas que el català pogués desaparèixer d'aqueixes terres. Hi era present com els boscos, com les muntanyes mateixes, formava part dels nostres esperits... Qui s'ho podia creure això... Si qualcú m'hagués dit que desapareixeria hauria pensat que s'enganyava. I ja veus ara..."*

La coincidència amb la cita d'Eugeni Casanova a l'*Avui* vint-i-cinc anys després és extraordinària.

I aquest mateix procés de substitució irreversible de la llengua catalana és dona en gairebé tots els punts del que en podríem anomenar la seva perifèria històrica, amb el consegüent dolor per part de les persones

conscients d'aquells territoris, tal com es pot veure en l'entrevista que el 16/1/97 vaig fer a Crevillent, Baix Vinalopó, a una informant de 35 anys: *"No pots ni imaginar-te el mal que em fa vore com al poble on vaig nèixer, al Fondó de les Neus, està a punt, a punt, d'acomplir-se la substitució lingüística. Quan jo era xiqueta i vivia al poble tots els xiquets i les xiquetes ens parlàvem en català. A l'escola ens parlaven en castellà, però nosaltres sempre ens parlàvem entre nosaltres en català. Ara, quan torne al Fondó de les Neus, no sents mai cap xiquet que parli en català, cap ni un..."*

En aquests moments la sensació de substitució lingüística accelerada a molts punts del territori és tan evident que, si es fa un seguiment de la premsa local és fàcil trobar-hi articles, sovint en forma de cartes al director, on moltes persones mostren la seva preocupació pel canvi lingüístic que s'està donant al lloc on van néixer. Valgui a tall d'exemple aquesta carta publicada a la secció "Bústia", de la pàgina 4 del diari *Avui* el dia 19/7/01 amb el títol "L'idioma de la Franja", signada per Lluís Perisé: *"La meva família és de la Baixa Ribagorça, i a part que ja fa temps que he pogut comprovar la poca estimació cap a la llengua pròpia que tenen els que hi romanen, en els pobles petits també he vist la tendència que descriu Monclús als pobles del Mesquí, d'aparellar-se els pocs hereus que resten a casa amb noies castellanoparlants (aquelles de la ribera de l'Éssera, sovint) i com a conseqüència d'ambdós fets, l'educació en castellà dels fills. Em sap molt de greu, però crec que amb el pas d'una generació s'haurà produït la substitució lingüística total a la comarca, o poc n'hi faltará"*.

Sigui com sigui, voldria acabar aquest punt dels darrers parlants tot destacant dues qüestions: la primera és que en el curt espai de temps que pressuposa la vida d'una persona la societat pot passar de ser monolingüe en una llengua a ser-ho en l'altra. I segona, que pel que fa als darrers parlants que he pogut entrevistar d'extenses zones del territori, tots han coincidit a dir-me que quan eren joves mai no s'haurien cregut que la llengua catalana arribés a desaparèixer. Tota una reflexió que vull deixar oberta per a tots aquells que encara estan tan convençuts que la llengua catalana no desapareixerà mai dels carrers de les nostres ciutats... Dels carrers on encara es parli, deuen voler dir.

També he de dir que accepto ja d'entrada que algunes de les persones que viuen amb notable angoixa la situació de substitució de la llengua catalana, poden ser persones que per una raó o altra estiguin més o menys predisposades a patir amb intensitat per alguna altra causa o, fins i tot, per qualsevol altra causa. I que en el cas hipotètic que, en aquests territoris, ningú no hi discutís el dret a l'existència plena de la llengua originària, potser continuarien patint amb intensitat per qualsevol altra cosa. En alguns casos algunes d'aquestes persones poden presentar problemes de caràcter o tenir tendències neuròtiques, la qual cosa les pot portar a canalitzar a través de la llengua la seva visió negativa de les coses. És possible. Però en tot cas, l'existència d'algunes persones patidores per naturalesa no invalida en absolut les idees que exposo en aquest estudi. I és que la manifesta debilitat social i

institucional que actualment presenta la llengua catalana en tota la seva àrea historicoterritorial, és una important causa d'angoixa, d'estrès, i per tant, de dolor, viscut amb més o menys intensitat, per una bona part de ciutadans d'aquest país. I que, al capdavall, pels posicionaments a què condiciona, acaba afectant d'una manera o altra una bona part de la resta d'habitants d'aquests territoris.

RESUMEN

Dolor de substitució lingüística (Dolor de substitución lingüística) es una aproximación a la situación que afecta a la lengua catalana a través de las respuestas emocionales de muchas personas preocupadas por este hecho. Se trata, pues, de la observación de un fenómeno que, a pesar de ser muy común en nuestra sociedad, todavía está poco estudiado: cómo se sufre por una lengua que retrocede y por qué se sufre. Y cuáles son las consecuencias que este supuesto dolor de lengua, tanto desde el punto de vista emocional, somático o social, puede producir en las personas más afectadas.

SUMMARY

Dolor de substitució lingüística (Pain caused by linguistic substitution) is an approach to the situation affecting the Catalan language through the emotional responses of many people concerned about this issue. It is, therefore, the observation of a phenomenon which, despite being very common in our society, is rarely studied. How and why one suffers for a language that is receding, and what effects or consequences this supposed language distress or pain, from an emotional, somatic or social point of view, may produce on those most affected by it.

BIBLIOGRAFIA d'interès

- ARENAS, J. (1988). *Absència i recuperació de la llengua catalana a l'ensenyament a Catalunya (1970-1983)*. Barcelona, La Llar del llibre
- AYMÀ, J. M. (1990). *El futur de la llengua catalana*. Barcelona, Empúries
- BASTARDES, A. (1991). *Fer el futur*. Barcelona, Empúries
- BRANCHADELL, A. (1996). *La normalitat improbable*. Barcelona, Empúries
- DIGIACOMO, S. (1985). *The politics of identity: Nationalism in Catalonia*. Ann Arbor, Michigan, USA, London, England University Microfilms International
- ESPLUGA, J. L. i CAPDEVILA, A. (1995). *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*. Lleida, Pagès Editors
- FERRANDO, A. (1980). *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València, Universitat de València. ICE, IIFV
- FERRER, F. (1985). *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona, Edicions 62

- GROSSMAN, M. (1983). *Com es parla a l'Alguer? Enquesta sociolingüística a la població escolar*. Barcelona, Barcino
- IGLÉSÍAS, N. (1998). *La llengua al Rosselló, qüestió d'Estat*. Vic, Eumo Editorial
- LARREULA, E. (2002). *Dolor de llengua*. València, Edicions 3 i 4
- LE BIHAN, J. P. (2014). *Estat nou? Escola nova!* Barcelona, Edicions 1984
- MARCET, A. (pròleg) (1987). *La Bressola. 10 anys d'escola catalana a Catalunya Nord*. Barcelona, Edicions 62
- MOLINER, V., MIQUEL, C., PITXER, T., CONCA, M., i LACUESTA, M. (1976). *Escola i llengua al País Valencià*. València, Eliseu Climent, editor
- MONTOYA, B. (1996). *Alacant: la llengua interrompuda*. València, Comercial Denes, SI
- PLANES, L. (1974). *El petit llibre de Catalunya Nord*. Perpinyà, Edicions La Falç
- PRATS, M., RAFANELL, A. i ROSSICH, A. (1990). *El futur de la llengua catalana*. Barcelona, Empúries
- VILADOT, M. A. (1993). *Identitat i vitalitat lingüística dels catalans*. Barcelona, Columna
- VOLTES, E. (1996). *La guerra de la llengua*. Barcelona, Empúries
- WOOLARD, K. A. (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona, Edicions La Magrana

